

ПЕРЕДМОВА

З якою метою писалася ця книжка

Виникла потреба ревізувати стан українського національного проекту, який зайшов у глухий кут. Усі його складові перебувають у кризовому становищі, тож більше не виконують належних функцій.

Держава вичерпала свою легітимність, перетворилася на прикриття тотальної системи корупції. Колективна ідентичність увійшла в глибокий внутрішній конфлікт, що виник між двома поглядами на минуле, і позбавлена переконливої перспективи майбутнього. Еміграція працездатних, стрімка депопуляція, технологічне відставання, застарілі і зношені виробництва, вичерпаний ресурс інфраструктури — усе це про нинішній соціально-економічний стан України, і ніщо не свідчить про можливість його покращення найближчим часом. До цього слід додати кровоточиву рану Донбасу, постійну загрозу нападу зі сходу і відсутність перспектив щодо руху на захід.

Криза охопила всі основні сфери і галузі суспільного життя. Наша економіка ледь животіє, політика викликає почуття огиди, масові комунікації займаються переважно тим, що отруюють душі і свідомість громадян. Нормальні умови життя, культура, наука, освіта для українців існують де завгодно, лише не у власній країні.

Та попри все це більшість громадян не хочуть бачити реальність і чути тверезі пропозиції щодо кроків, яких необхідно вжити для виходу з кризи. В суспільстві панують інфантильні ілюзії,

вирують дріб'язкові пристрасті, ігноруються справжні проблеми, а штучні конфлікти розпалюються до найвищого градуса громадянського протистояння. За цих умов годі розраховувати на звичайну корекцію політики, окремих хороших виконавців, технічне вдосконалення чи виправлення помилок в якійсь одній сфері. Необхідне перезавантаження всієї системи суспільних відносин. А найперше — системи суспільних уявлень.

Сьогодні колективна свідомість нерідко базується на хибних, або застарілих, або неадекватних ситуації установках та уявленнях. Одна з таких установок — про шкідливість ідеологій. Коли у 1996 році Верховна Рада України ухвалювала нову конституцію незалежної держави, хтось із вітчизняних демократів наполіг на внесенні у статтю 15 Основного закону тезу про те, що «жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова». Наївність цієї норми стає особливо зрозумілою у контексті інших статей першого розділу Конституції. Тези про людину як «найвищу соціальну цінність», народ як «джерело влади», землю як «основне національне багатство», «консолідацію української нації» є нічим іншим, як ідеологічними деклараціями, що не мають юридичного змісту.

Зрештою, перші ліберальні конституції, прийняті у Франції й Америці, також являли собою переважно ідеологічні документи, що визначали нові світоглядні засади колективного співжиття так само, як свого часу це робилося у Нагірній проповіді Ісуса Христа чи скрижалях пророка Мойсея.

Стаття 15 Конституції написана у контексті дуже вузького розуміння поняття ідеології (успадкованого, до речі, від марксизму). Очевидно, що під ідеологією її авторами малося на увазі щось подібне до доктрини комунізму, яка насаджувалася в СРСР силоміць і без жодних альтернатив. Аби забезпечити себе від подібного насильства в майбутньому, депутати українського парламенту внесли цю явно запізнілу норму, коли в самому суспільстві вже не лишилося не лише решток комуністичної ідеології, але й жодних скільки-небудь значущих ідейних мотивацій.

Домінуючою соціальною установкою для пострадянських мас стало елементарне виживання, і лише невеликий прошарок інтелігенції сприймав цей історичний злам як здійснення віковичної мрії українців про незалежність.

Як ми будували впродовж цих років Україну?

Національна ідея надавала сенсу навіть тим процесам соціального розпаду і занепаду, що поширювалися не лише в економіці та державному управлінні, а й у культурі, освіті, спорті та інших сферах, якими визначається моральне здоров'я та інтелектуальна спроможність спільноти. Пізніше до цього додалася внутрішня політична конфліктність, тотальна корупція, зовнішня залежність, втрата територій, параліч виконавчих та судових органів, виродження парламентаризму, комерціалізація місцевого самоврядування і громадського сектору тощо.

Утім, носіям національної свідомості здавалося, що ці втрати і жертви є недаремними, що вони лише поглиблюють розрив із комуністичним минулим та долають інерцію залежності від Москви, російської мови й культури, успадкованих від імперської адміністрації інститутів і практик.

Мобілізаційні сплески у вигляді майданів ніби цю віру підтверджували, як і уявлення про «логіку» і «справедливість» історичного процесу, згідно з якими, в підсумку, сторіччя бездержавності мали б завершитися національним пробудженням і тріумфом національної ідеї.

Запорукою здійснення цієї мрії для патріотичної меншості усі ці роки була відданість усталеним канонам української ідентичності та традиціям визвольного руху. Події останніх років доводять, що цей розрахунок був неправильним. Відсутність національної волі, елементарного порядку і зрозумілого вектора розвитку держави викликає ностальгію за тоталітарним минулим і компрометує національний проект в очах обивателя.

Запорукою успіху українського національного проекту вважався і його демократичний характер. Недовіра до централізованих державних форм, приниження еліти, індивідуалізм і хуторянство, що характеризують соціальні установки та інстинкти українців упродовж сторіч, вважалися великим благом і потенційною перевагою українства багатьма ідеологами українського руху. Вони надихали Шевченка і Костомарова, які сповідували ідеї козакофільства; Драгоманова, Франка і Винниченка, що були прихильниками соціалізму; Махна, відомого анархіста, а сьогодні приваблюють теоретиків «мережевого суспільства» та інших постмодерних соціальних проєктів.

На рубежі 1980–1990 років традиційне вітчизняне народолюбство було доповнене ліберальною настановою оксамитових революцій. Тому, незважаючи на повний занепад права в пострадянському суспільстві та цілковиту декларативність основних положень національної Конституції, норма статті 15 про відсутність ідеології в українській державі усі ці роки суворо дотримувалася. Саме тому в нашому суспільстві відсутня елементарна згода щодо базових засад співіснування, немає спільного проєкту майбутнього і адекватного розуміння сучасного стану нації та держави.

Втім, наразі очевидно, що офіційна ідеологія була б просто не під силу тій дистрофічній формі державності, яка вже не здатна підтримувати навіть елементарний правопорядок та успадковані від попереднього періоду історії системи освіти й охорони здоров'я. Але це не означає, що суспільство не може самостійно, без державної опіки стати на шлях ідейного пошуку і сформулювати основні принципи колективного співжиття, його цінності та орієнтири національного розвитку.

Як перейти від розпаду до творення?

Народження порядку з хаосу є захоплюючим процесом, що на фізичному рівні вивчається теорією синергетики. Але в

Передмова

суспільстві такі переходи від безідейного, інерційного існування до осмисленого будівництва нового соціального порядку відбуваються регулярно. З цього починаються релігії, імперії, національні держави, нові наукові напрямки та художні стилі.

Українському проекту необхідно дати нове дихання, потужний імпульс для розвитку. А будь-який розвиток починається з ідеї. Ідея, що розвивається, перетворюється на ідеологію, або, інакше кажучи, на доктрину.

В різні історичні періоди і на різних шаблях розвитку народів національна ідея набуває різних форм та відмінного смислового наповнення. Перші модерні європейські спільноти сприйняли її як ідею нації — самоврядної спільноти громадян (республіки), що здійснює колективну волю на основі усвідомлених колективних інтересів і згідно з ідеалами свободи, рівності та братерства. Згодом національний принцип наповнився культурним, історичним, етнографічним змістом, збагатився досвідом національно-визвольної боротьби та прикладами особистої самопожертви.

Українська ідея починається з усвідомлення окремішності українського народу, його культурної самобутності та власної історичної долі. Сформована на цій основі національна свідомість рано чи пізно ставить питання про створення національної держави. Шлях від ідеї про український народ до створення української держави ми проходили через усе криваве ХХ сторіччя, і чимало ран, страждань та втрат, яких зазнав український народ на цьому шляху, продовжують боліти й сьогодні.

Однак вже минуло тридцять років, як Україна отримала незалежність і державний суверенітет. Нинішній етап вимагає якісно нового підходу до національної ідеї, її наповнення принципово новим змістом. Державна нація має утвердити власний суспільний договір, сформувати життєздатну модель ідентичності, домогтися ефективності від державних інституцій, навчитися розуміти свої інтереси, обговорювати ключові проблеми, ухвалювати доленосні рішення і виконувати їх. Власне,

лише зі здобуттям державності нація стає повноцінним соціальним суб'єктом. Або не стає ним.

В Україні ми спостерігаємо драматичний перехід нації до нового рівня самоорганізації, до якого, схоже, виявилися не готовими ні маси, ні еліта, ні державний апарат. Формування нових соціальних форм спершу завжди є справою одиниць і невеликих груп однодумців, які здатні піти за ідеєю назустріч невідомому майбутньому і для яких ця мандрівка у світ нових задумів і суспільних трансформацій стає сенсом життя. Власне, для такого кола майбутніх однодумців і була написана ця книга.

Національна доктрина — це стратегія будівництва нації, республіки і держави. Подібно до будь-якої іншої стратегії, вона передбачає чітке визначення мети, реальний погляд на наявний стан речей, осмислення попереднього досвіду та інноваційні пропозиції, що дозволять розв'язати хронічні проблеми і задані суперечності національного розвитку. Звісно, така доктрина — це лише пошук істини і запрошення до дискусії. Але такої дискусії, що має завершитися спільним розумінням, спільним рішенням і спільною дією.

РОЗДІЛ 1. КНИГА ПІЗНАННЯ

Режим утилізації

1.1. Криза українського національного проекту

Існує багато ознак того, що український національний проект нині перебуває у кризі. Назвемо лише загальновідомі факти.

Україна мала одні з кращих стартових економічних умов після розпаду СРСР.

Україна має багаті природні ресурси, кваліфіковану робочу силу та вигідне географічне розташування.

В Україні відбулися три революції, а реформи тривають упродовж усіх 29 років незалежності.

В Україні практично всі вибори були вільними, і їхні результати відповідали народному волевиявленню.

Українці — дуже мудрий, працелюбний і волелюбний народ.

При цьому сучасна Україна, в підсумку тривалого періоду самовизначення і трансформацій, опинилася серед світових аутсайдерів за показниками розвитку, впорядкованості, добробуту та оптимізму. Такі об'єктивні показники, як ВВП, доходи на душу населення, середня тривалість життя, рівень злочинності й захворюваності, а особливо їх динаміка впродовж останніх двох десятиліть, не дозволяють віднести нас до цивілізованого світу.

Україна стала однією з 18 країн світу, в яких протягом 1990–2017 років відбулося скорочення реального ВВП на 38,17% (дані

Світового банку). Такий важливий показник економічного здоров'я, як відношення обсягу інвестицій до об'єму ВВП, становив у нашій країні 20% (середній рівень у світі — 26%), а після 2010 року він зменшився до 16%.

І ця ситуація вже стає достатньо безнадійною, оскільки вичерпуються останні ресурси, які давали можливість триматися хоча б на існуючому рівні. Зношеність української індустрії та інфраструктури, збудованої в радянські часи, доходять до критичних позначок. Кваліфікація і чисельність працівників, здатних виробляти суспільні блага, також стрімко скорочується. Міжнародна організація торгівлі вважає, що лише в силу природних процесів кількість працездатного населення в Україні до 2030 року буде скорочуватися в середньому на 1,2% на рік. Однак еміграція може істотно скоригувати цю цифру в бік збільшення.

Якщо ж говорити про суб'єктивну оцінку ситуації, то, здається, тут українці готові поборотися за перші місця в рейтингу колективного негативізму та песимізму. У нас одна з найбільш стрімких депопуляцій. Одна з найгірших екологій. Крім того, наше суспільство хворе перманентними світоглядними конфліктами, песимізмом і тотальною недовірою.

Ми в цьому не поодинокі у світі, але серед народів Європи і Азії, що мають значний цивілізаційний досвід, такий стан є швидше винятком, ніж правилом.

Очевидно, що цей стан нас не може влаштувати.

Нинішня Україна взагалі практично нікого не влаштовує. Європа постійно жаліється на «втому від України». Америка в особі президента Буша застерігала нас від проголошення незалежності, в особі президента Обама зрадила свої зобов'язання в рамках Будапештського меморандуму, а в особі президента Трампа назвала українців «жахливими корумпованими людьми», які не варті американської підтримки.

Росія вважає українську державність непорозумінням, а вияви української національної гідності та самосвідомості

прирівнює до злочинів нацизму. Право українців на власну історію, власних героїв, власний державний освітній стандарт заперечується офіційною владою сучасної Польщі та Угорщини.

Проте найбільша проблема полягає в тому, що нинішня Україна не влаштовує переважну більшість самих українців. Симптоматика вказує на те, що суспільний організм серйозно хворий і виснажений. Консиліум лікарів прописує гіркі ліки. Але всі розуміють, що це смерть. Тому наші зовнішні партнери не поспішають нас кудись інтегрувати, інвестувати і т. ін. Всі просто стоять поруч і чекають, коли тут усе перебродить і випаде в осад.

Долі народів (суспільств) схожі на долі людей — вони народжуються, розвиваються, хворіють і вмирають. Весь процес є ентропійним за своєю природою. Зрозуміло, що найбільш емоційно природна ентропія сприймається людиною на стадіях «хвороба» і «старість». Те саме можна сказати і про спільноту.

Суспільства можуть визначатися як старі чи молоді за показниками:

- обсягом культурно-історичної пам'яті;
- тривалістю неперервного розвитку, що відображено як у самосвідомості, так і в інституційних формах.

Однак найнадійнішим показником «віку» спільноти є її здатність до колективного думання, колективного рішення і колективної дії, що, власне, і відповідає поняттю самоорганізації, або ж негентропії (негативної ентропії).

Українці виявляють усі характерні риси старого етносу, який відпрацював усі свої ресурси самоорганізації і в наші дні повільно вмирає, готуючись стати будівельним матеріалом для наступних націй. Про це говорить брак внутрішньої етнічної солідарності, егоїзм персональний і колективний, брак соціальної довіри та ідеальних мотивацій.

На сьогодні ентропія українського суспільства доходить критичних значень. Розпадаються останні тканини соціального організму. Губиться не лише вміння розуміти і співчувати, а й здатність чути один одного. Втрачається не лише довіра до

ближнього, а й віра у себе. Розпадаються не просто технологічні лінії та втрачається економічна рентабельність виробництва, але зникає бажання робити будь-що на цій землі.

Водночас у багатьох своїх виявах український соціум вказує на рідкісний інфантилізм. Іноді це виявляється у надмірній довірливості та безтурботності, але значно частіше — в дитячих образах, підозрах і якомусь підлітковому негативізмі сприйняття колізій власного життя.

Українцеві, що вийшов з імперської коліски Росії–СРСР, якось незвично й незатишно в сучасному світі. Україна не присутня на світовій арені як смислове ціле, а якщо й існує у певних іпостасях, то для більшості її громадян вони залишаються чужими. Нашу самотність і розгубленість нічого не прикриває — ні накопичені матеріальні ресурси, ні культурні цінності, ні визнання історичних заслуг, ні усталений стереотип сприйняття.

Дорослий, який живе окремо від батьків, є повноцінним громадянином. Дитина, яка живе окремо від батьків, є сиротою, або безпритульним.

У певному сенсі українець виступає в сучасному світі безпорадною покинутою «дитиною». Він не має свого місця, не знає ані себе самого, ані світу, в якому йому доведеться жити. Власна держава — це та «хата з лободи», яка на перший час задовольняє потребу в прихистку, але згодом викликає гостре почуття бездомності й неприкаяності. З яких виростає образа і меншовартість.

Кожний «дорослий» може його обдурити чи образити, скориставшись безпорадністю новачка. Тому він запопадливо і з готовністю прислужити сприймає чийсь увагу, шукає опіки, розраховує на допомогу і вслухається в кожне іноземне слово, сподіваючись знайти в ньому порятунок від власної неспроможності.

Отже, старий український етнос і безпритульна зародкова українська нація живуть в одному соціальному тілі, множать один на одного свої комплекси і не мають шансів порозумітися.